

— Զուրը թերեւս քիչ մը պաղ ըլլայ, իշխանուհիս : Թող Ալլահը պաշտպանէ զքեզ :

Աղջիկը ցնցուեցաւ, աչքերէն կայծակ կը ցայտէր . շիտկուեցաւ զոռզարար և թքաւ երեսը :

Միւսը շփոթեցաւ վայրկեան մը, ապա ապտակի հարուածով մը փոխարինեց :

Աղջիկը զգուանօք գլուխը շարժեց և ցած ձայնով .

— Դաւովրեցի՛ . — ըսաւ, և անխռով նորէն թքաւ երեսը :

— Գրողը տանի զքեզ, — պոռաց մարդը փատղած, դառնալով իրեններուն :

Դաւատորները զայրացած մէկմէկու նաւեցան .

— Հաւատքը նախատեց :

— Հայհոյեց :

— Պէտք է վրէժ առնել :

— Դո՛ղ ի նման գամենք զինքը կամուրջին :

— Տանջելու է. շուտ պողպատէ գաւազանները :

— Ետովուն յատակը նետենք, թող մկենբը կրծէն գինքը :

Ետովակը կրկնեց հրամանը .

— Ետովը նետեցէք, շուտ, գիշեր է :

— Ետովը, — կրկնեցին սպայները հրամայողական ձայնով և ամենէն աւելի կատաղանքը մէկդի հրելով :

Հարկ էր հնազանդիլ . Երկու ջղուտ անձինք վերցուցին կինը ոտքերէն և ուսերէն, հանեցին նաւուն բարձր տեղը. աւելնքը նաւուն եզերքները վազեցին դիտելու համար :

— Ինքզինքդ Սատանային մօրուքին յանձնէ, — ըսաւ ծաղրելով ծեր թիավարութեան դատապարտեալ մը :

— Ալլահը զքեզ ազատէ, — պոռացին շատերը միասին հեգնելով :

— Ո՛հ... հո՛գ... — ըրին մարմինը վերցնող ջղուտ մարդիկը :

Մարմինը գեղեցիկ կոր գիծ մը գծեց օդին մէջ և ինկաւ ջուրը. այն սպիտակ մարմինը վայրկեան մը գեռ երեւցաւ սեւ

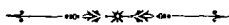
ալեաց վրայ, և ապա աներեւութացաւ ծովին խորը :

Սպանիացիք աղմուկով հեռացան, տրժգոհ որ շուտ լնացաւ :

Գիշերուան աստուածային խաղաղութիւնը մեղմօրէն կ'իջնէր ցուանաւորուն և հանդարտ ծովուն վրայ :

Տոն Բապլուս Ամէշլա աչքերը սեւեռած շողշողուն աստղի մը վրայ, կը տեսնէր, իբր յերազի, Պարչէլլոնայի բազմամօրիս հրապարակի մը մէջ, կախաղաններու գեղեցիկ շարք մը, և անոնց վրայէն խեղդով մը կախուած ապստամբներուն դիակները :

ԱՐԻՑ ՍՈՊՐԵՐՈ

Գ Լ Ս Զ .

ԲԺԻՇԿԸ ԴՊՐՈՑԻՆ ՄԷՋ

Դպրոցական Առողջապահութեան դասերուս վերջը, կարեւոր կը կամարիմ ներկայացունել նաեւ, «Առողջապահութեան Ազգ. վարժարաններու» անունով կարգ մը գրուած թիւններս, զորս հրատարակած եմ երբեմն¹, Ազգ. կենդրոնական վարչութեան Ուսումնական Խորհուրդին Ստեղծակալ տեղած ժամանակիս սկիզբը, և որոնք՝ զուրկ չըլլալով այժմէութենէ, կրնան՝ մինչեւ իսկ դասախօսութիւններուս վեցերորդը նկատուիլ :

Ուսումնական Խորհուրդը՝ 1897ին իր Օրակարգի խնդիրներուն կարեւորագոյնը համարեց կ. Պոլսոյ Ազգային վարժարաններու Առողջապահութիւնը, երկար խորհրդակցութիւններ կատարեց այս մասին և պաշտօն ինձ յանձնեց², որպէս զի՝ մասնաւոր հրահանգ մը պատրաստեմ վարժա-

1. Տես «Բիւզանդիոն», «Մասիս» և «Ճերմակի շարքէն» Օրաթերթերու 1897 տարուոյն Մարտ-Մայիս ամիսներու թիւերը :

2. Տես Համապատասխան Ստեղծակալութեան խորհրդի «Բիւզանդիոն» թիւ 76 և «Մասիս» թիւ 59, 1 Փետրվարի 1897) :

յաններու առողջապահութեանն յատուկ ինձ վստահուած պաշտօնին առթիւ, պատրաստեցի հետեւեալ երեք գրութիւնները, զորս կարդացի Ուսումնական խորհուրդի՝ 1897 փետրվար 7, Մարտ 14, Մարտ 22 նիստերուն մէջ:

Նոր սրբագրութիւններով մըն է որ մէջ կը բերեմ հոս զանոնք:

Ա.

Յարգոյ Պաշտօնակիցներս,

Ուսումնական խորհուրդս իր 1897 Յուլի 31ի գումարումին մէջ, ինձ յանձնեց մայրաքաղաքի Ազգ. վարժարաններու մէջ գործադրելի առողջապահական կանոններու հրահանգ մը պատրաստել, և ներկայացնել զայն այսօր, որպէս գի ըստ այնմ կարեւորն յանձնարարուի թաղական խորհուրդներու և հոգաբարձութեանց:

Սիրալոյսով յանձն առի ինձ եղած խիստ պատուաբեր առաջարկութիւնն, որուն պատասխանը կը բերեմ Ձեզ հաւա:

Նոր չէ որ կը յուզուի Ազգ. վարժարաններու Առողջապահութեան խնդիրը. հրապարակային գրութիւններու շատ և շատ անգամ նիւթ եղած է այն: Հին Ուսումնական խորհուրդներ քանիցս լուրջ խորհրդածութիւններու ատարկայ ըրին զայն և պատրաստեցին իսկ առ այս զանազան Հրահանգներ, որոնք դժբախտաբար ո՛ր և է գոնացուցիչ արդիւնք չարտադրեցին, և մեր վարժարաններն իրենց ամենատիւր յետադիմութեան հետ, ունին դեռ նաեւ առողջապահական խիստ աննախանձելի վիճակ մը:

Պատեհ առիթն էր արդեօք այժմ, յուզել կրկին այս հարցը, երբ մեր բազմակարօտ վարժարաններն հիմնական բարեկարգութեան մը անհրաժեշտ պէտքը մեզ կզգացնեն, երբ մեր ուսումնատեան ժանկրտին առողջապահական հրահանգներէ աւելի հմուտ ու կարող դասատուներ, դաստիարակներ կը պահանջէ և օրինաւոր

դասագիրք, մանկավարժական ընտիր մէթոտներ կը խնդրէ նորակազմ Ուսումնական խորհուրդէս:

Առողջապահական հրահանգներ պատրաստել շատ դուրին է, բայց ներուի ինձ ըսել, թէ՛ շատ դժուարին է զանոնք ըզմացուած նպատակին հասցնել, եթէ՛ բժշկական աշակուրջ և խղճամիտ հսկողութիւն մը ինքնին չվարէ անոնց գործադրութիւնը: Թուղթի վրայ միայն կը մնան անոնք իբրեւ մեռած տառեր, և բնաւ երբէք ազդեցութիւն մը չեն ունենար:

Տարիներ առաջ զբաղած եմ ես մեր վարժարաններու առողջապահութեամբ, որուն մատուցած իսկ եմ փոքրիկ ծառայութիւն մը, ո՛չ թէ սակայն հրահանգներ գրելով, այլ գործադրելով դրական միջոց մը, զոր կուզեմ հաղորդել Ձեզ այսօր:

Ներեցէ՛ք ինձ կարգաւ Ձեզ նամակ մը, զոր գրեթէ 11 տարի առաջ, 1886 յուլիս ¹⁵/₂₇ին ուղղած եմ, Իսախիտարի Ազգային երեք վարժարաններու Հոգաբարձութեանց:

Ահաւասիկ այն.

«Յարգոյ Հոգաբարձու Տեաքը,

« Բժշկապէս հաստատուած ըլլալով, թէ
« կարգ մը հիւանդութիւններ, տարափու
« իսկ կամ ալլակերպ, կը պատրաստուին
« երբեմն և ծնունդ կուտեն զպրօցներու
« մէջ, երկար ատենէ ի վեր Եւրոպայի
« մէջ, վարժարաններու հսկող խնամակա
« լութեանց հետ, թերեւս և առաջ, կըն
« տրուի բժշկական մարմին մը, միշտ
« աշակուրջ հսկողութեան ենթակայ առ
« նիւր վարժարաններու ներքին առող
« ջապահութիւնը, որպէս զի՝ մանուկներու
« բարոյական այդ վսեմ օրրանը զերծ
« ըլլայ և չվտանգի երբէք այլեւայլ ախ
« տերու սերմերէն ու թոյներէն, զորս
« կարող է ցանել կամ տածել, աշակերտ
« ներու առօրեայ երթեւեկութիւնն, և
« բազմերամ համախմբիլը մէկ յարկի
« ներքեւ:

« Դժբախտաբար, մեր թաղային վար
« ժարաններուն մէջ բոլորովին զանց առ
« նուած է այս կարեւոր կէտն և հագիւ

« մէկ կամ երկու վարժարան, այն ալ
« մասնաւոր, ունին բժշկական հսկողու-
« թիւն։

« Բժշկական ասպարէզիս մէջ, հոս աւ-
« ձամբ փորձառու ըլլալով մերթ ընդ մերթ
« վերոյգրեալ տողերուս ճշմարտութեան,
« զգալով մեր թաղային վարժարաններու
« այդ մեծ թերին, չսպասելով երբէ՞ք, որ
« Ազգային վարչութիւնն օր մը պաշտօ-
« նապէս ուշադրութեան առնէ զայն, որ
« երկար գրութիւններու և օգտակար վի-
« ճարանութեանց նիւթ է այսօր Եւրոպա-
« յի, մասնաւոր Պրանսայի մէջ. անձ-
« նախարար կը դիմեմ ես ահա Յարգոյ
« Հոգաբարձութեանդ, խնդրելով թոյլ-
« տուութիւն, որպէս զի կարող ըլլամ ա-
« մէն Երեքշաբթի այց ելնել Երկսեռ վար-
« ժարանիդ, իմովսանն հսկելու ա-
« նոր առողջապահական պահանջներուն։
« Յուսով՝ թէ իմ այս առաջարկն ըն-
« դունելի պիտի ըլլայ պատկառելի Հո-
« գաբարձութեանդ, որ արդէն այնչափ
« հոգ ունի և խնամք իր հսկողութեանն
« յանձնուած վարժարաններուն յառաջա-
« դիմութեանը.

« Կը յայտնեմ կանխաւ իմ անկեղծ
« շնորհակալութիւնները,
« Իւսկ. ¹⁵/₁₁ յունիս 1886

Տօքթ. Վահրամ Յ. Թորգոմեան

Այս նամակէս դիւրին է կարծեմ հե-
տեցնել իմ այն համոզումս, թէ՛ մեր
վարժարաններու մէջ առողջապահութիւնը
բժշկական հսկողութեամբ միայն կարելի
է կանոնաւորել, ոչ թէ հրահանգներ զրի
առնելով, և յանձնարարելով զանոնք թա-
ղական խորհուրդներու կամ հոգաբարձու-
թեանց։

Կ. Պօլսոյ մէջ գտնուած 45 կամ 46
թաղային վարժարաններն առողջապահա-
կան միօրինակ հրահանգներու ենթարկել
բնաւ երբէք կարելի չէ. զի անոնց ամէն
մէկն առանձին առանձին կը պահանջեն
տարբեր հրահանգներ, զորս կը ցաւիմ ը-
սելու, թէ՛ ոչ կարողութիւնս կը ներէ պա-

տրաստել, ոչ ալ ժամանակս իմ առա-
ջարկութիւնս 1886 թուականին շատ շու-
տով և սիրով ընդունեցին իսկիւտարի
հոգաբարձութիւններն, որոնցմէ ճեմարան-
վարժարաններ, ոչ միայն քաջաւերական
գրեւով՝ ինձ ձեռնտու ըլլալ խոստացաւ,
այլ և՛ քանի մը ամիս վերջն ալ հրատարա-
կութեան տուաւ նամակս, զոր կը կարգայի
« Արեւելք » օրագրին 846^{րդ} թիւին մէջ։

Նամակս հրատարակելով, «Արեւելք» իր
կողմէն կը գրէր նաեւ քանի մը տող, ու-
րով՝ մայրաքաղաքի Հոգաբարձութեանց ու-
շադրութիւնը կը հրաւիրէր իմ առաջար-
կութեանս վրայ (տե՛ս « Արեւելք » թիւ
846, 29 Հոկտեմբերի 1886)։ Արեւելքի
ձայնին ոչ ոք լսող չեղաւ, մինչեւ որ
1888ին՝ համարուեստ բարեկամս, ներ-
հուն բժիշկ սօքթ. Յ. Թրեմաքեան ըն-
տրուելով Ատենապետ Ազգ. Ուսումնական
խորհուրդին, իր գործառնութիւններուն ա-
ռաջինն բրաւ հրաւեր կարգաւ թաղական
խորհուրդներու, որպէս զի իրենց յանձ-
նուած վարժարաններուն համար որոշեն
(վճարելով) մէկմէկ բժիշկ։

Սակայն ես շատոնց սկսած էի իմ
բժշկական այցելութիւններս, զորս դեռ եւ

1. Այդ նամակներէն մին հրատարակուած է և է հետեւեալը.

Իսկիւտար 3 Հոկտ. 1886

« Հոգաբարձութիւնս կը փութայ յանուն թաղեցոց
« իւր ջերմ շնորհակալութիւններն յայտնել զիջիս հար-
« տար բժիշկներէն Մեծ. սօքթօր Վահրամ էֆ. Թոր-
« գոմեանի, որ անձնուրբաբար մի քանի միջանդէր է
« վեր շարժած մի անգամ ճեմարան երկսեռ վարժարանս
« այցելելով՝ կը հսկէ վարժարանիս առողջապահական
« վիճակին վրայ և երկսեռ աշակերտաց մէջ երբեքն զրտ-
« նուած տկարներն ալ կը փութայ խնամել։ Այսպիսի
« անձնուրբութիւն մը այնչափ առաւել գովելի է, որ-
« չափ ի նկատ առնուի թէ յիշեալ Մեծ. սօքթօրն ինք-
« նայորդոր փութացած է այն մարդասիրական զործոյն
« ձեռնարկութեան, որն որ իւր ազնիւ և մարդասէր
« զգացմանց մի բուցարձակ արտայայտութիւնն և պատ-
« կերն կը համարուի. հետեւապէս ամբողջ մեր թաղեց-
« ւոց ջերմ համակրանքն առ ինքն գրուելով՝ նոցա շնոր-
« հակաւեաց վրայ ալ մեծ իրաւունք ստացած է։

Ի դիմաց ճեմարան երկսեռ վարժարանի

Հոգաբարձութեան

Յակօր Յ. Հանեան

Տե՛ս «Արեւելք» Գ. տարի թիւ 825, ⁴/₁₆ Հոկտեմ-
բեր 1886։

բեք տարի առաջ կը շարունակէի, իւսկիւտարի Ս. Խաչի երկսեռ վարժարաններուն մէջ:

Թէ ինչ կընէի ես իմ այցելութիւններով, հարկ է որ պատմեմ Ձեզ համառօտիւ, որով զիւրին կըլլայ իմանալ, թէ վարժարաններու առողջապահութիւնը, զրաւոր հրահանգներով է որ կ'ուղղուի, թէ բժշկական հսկողութեամբ:

— Այցելութիւններս ի սկզբան շատ զիւրին չեղան. քանզի հարկ եղաւ ինձ զոհել ամբողջ օրեր, և բոլոր աշակերտներն ու աշակերտուհիները, ինչպէս և ամբողջ պաշտօնէութիւնը բժշկական քննութենէ մը անցունել, տկարներն ու առողջները ճանչնալու համար:

(Իրինաւոր պատուաւորի վկայականը պարտաւորիչ զրի, և պահանջեցի, որ Հոգաբարձութիւնները նորեկ աշակերտ չընդունին, և դասատու կամ պաշտօնեայ չփոխեն, առանց զայն նախապէս իմ բժշկական քննութեանս ենթարկելու:

Եթէ վերամուտի ժամանակ էր, կը պահանջէի՝ որ վարժարան եկող աշակերտ և աշակերտուհիներուն բոլորն ալ ունենային ո՛ր և է բժիշկէ մէկ վկայական. վկայական՝ որ պիտի հաստատէր թէ պարապուրդի օրերուն մէջ անոնք հիւանդ եղած չէին, և թէ անոնց տուններուն մէջ ո՛ր և է տարափոխիկ հիւանդութիւն մը պատահած չէր:

Վարժարաններու ներքին մաքրութեանն համար օրէնք զրի որ աշակերտները և դասատուները փողոցի կօշիկներով սրահները չենեն:

Կը փափաքէի որ աշակերտներուն և աշակերտուհիներուն հագուստները կարելի եղածին չափ ըլլային մաքուր, գլուխին սանտրուած և եղունգներին կտրուած:

Կուզէի որ մանչերուն մազերը միշտ կարճ ըլլային, և եթէ տեսնայի երկայն մազեր, սափրիչ մը բերել տալով անմիջապէս կտրել կուտայի:

Այստու աշակերտը կամ աշակերտուհին իր տունն յղել կուտայի մաքրուելու:

Իր կամ իր մօտիկ զրացիին տունը տա-

րափոխիկ հիւանդութիւն ունեցող աշակերտը կամ ուհին ժամանակ մը վարժարան ընդունել չէի տար:

Ռունգի կամ բերանի զարշահոտութիւն ունեցողներն, ինչպէս նաեւ մազերու կամ մորթի հիւանդութեամբ վարակուածներն, և վիզին ու ձեռքին վրայ վէրք, կուրծքի խժուկ, ականջի վազուկ ունեցողները ճամբել կուտայի, հարկ եղած դարմաններն յանձնարարելով:

Ջրագար, ջրային երեցողները, բթամիտներն, և շատ սրամիտները, ողնայարի ծոռութիւն ունեցողները, մինչև իսկ թոթովախօսներն և երգեցիկ մանուկները մասնաւոր ուշադրութեամբ կը հսկէի, և իրենց վիճակին պահանջած առողջապահական գոհէ ամենէն անհրաժեշտ միջոցները զործադրել կաշխատէի:

Պատուաւոր չունեցողները կը պատուաստէի, և չորս հինգ տարիէ ի վեր պատուաստուածներն ալ կը վերապատուաստէի:

Տարափոխիկ հիւանդութիւններու համաճարակի ատեն, շարաթը գէթ մէկ կամ աւելի անգամ բոլոր ուսանողներուն և ուսանողուհիներուն կոկորդը, քիթն ու ականջը և կուրծքն ու բերանը կը քննէի, և հիւանդ գտածս անմիջապէս իր տունը կը յղէի:

Այնի ցաւ ունեցողը շուտով ականարոյժի մը խնամքին կը յանձնարարէի:

Մարմնամարզութիւնն անհրաժեշտ ըրած էի, բայց կուտայի մասնաւոր հրահանգներ այս մասին. տղոց կազմուածքին զայն յարմար ընել կուզէի. կարգիլէի այն խաղերն ու մարզութիւնները, զորս վտանգաւոր կը համարէի կամ հակառակ առողջապահիկ օրէնքներու:

Կը ջանայի որ աշակերտներուն, մասնաւոր աշակերտուհիներուն մտաւոր աշխատութիւնները չափազանց և յոգնեցուցիչ չըլլային և կը պատուիրէի՝ որ երգ, խաղ, պար, պոյոյտ և հանգիստ ընդհատէին յաճախ վարժարանին դասերը:

Պատիժ ըսուած բանը, ինչպէս և ծեծը, իրեւ յուզիչ և զրգոյն մանուկներու ջղա-

յին դրուժեան, և իրրեւ վիրաւորիչ աւսնոց դեռ մատղաշ կազմութեան, բոլորովին արգիւած էի, և անոնց տեղ առատ առատ վարձատրութիւններ աստիճանաւոր պատիւներ սահմանել տուած էի, աշակերտներու սիրտն ու հոգին ուրախ առնելու և զուարթ պահել տալու համար:

Կը պահանջէի, որ աշակերտներն ու ուսիները ցորեկը լաւ ճաշ մը ընեն, տաք կերակուր մը ուտեն. և անոնք՝ որ աղքատիկ էին և ցամաք հացով շատ անգամ կը կշտանային, կաշխատէի որ սեղանակից ֆել տամ կարողագոյններու:

Կերակուրէ յետոյ ամէն ոք պարտաւոր էր լուացուիլ և բերանն ու ակույնները մաքրել ու ցողուել ջրով:

Թոյլ չէի տար որ ճաշէն անմիջապէս յետոյ աշակերտներն ու ուսիները զօսասանքի ելլան, և ստամոքսնին կեցուն, վազեն վազվոտեն ու քրտնին: Կուզէի՝ որ անուշաքն գոնէ ժամ մը հանգիստ ընէին, ազատ մտային և մարմնային յոգնութիւններէ, և միայն խօսակցութիւններով ժամանակ անցնէին:

Զօսանքի ամենայարմար ժամն էր ըստ իս, առաւօտն և երեկոյն:

Եթէ դպրոցը պարտէջ չունէր՝ կստիպէի որ մանուկներն առաջնորդուէին մօտակայ դաշտ մը, որպէս զի հոն ազատ օդի մէջ արձակ համարձակ, ուզածնուն պէս վազեն վազվոտեն, խաղան, պօտան, կանչվոտեն:

Զօսանքէ յետոյ քրտնած քրտնած ջուր խմելը բոլորովին արգիւած էի:

Վարժարաններուն ըմպելի ջուրը շաբունակ աչքէ կանցունէի. կուզէի որ ըլլար այն մաքուր, յտակ, անոյշ և առ այս կը ջանայի ամեն կարելիութիւն ի գործ դնել:

Դասարաններու կամ սրահներու պատուհանները դասերէ վերջն անմիջապէս բանալ կը յանձնարարէի, և կը պահանջէի՝ որ ազատի ժամանակէն վերջն ալ գիշերն ի բուն բաց թողուին անոնք:

Վարժարանի սանդուխներուն վրայ, ինչպէս և սեղանատունին կամ դասա-

սրահներու անկիւնները թքնելն արգիւած էի խստիւ:

Արգիւած էի դասատուներուն ծխել դասի ժամանակ, և աշակերտներու կամ աշակերտուհիներու ներկայութեանը:

Հիւանդկախ, հազ ունեցող, արբեցող, ծխող, մոլի պաշտօնեայներուն թոյլ չէի տար պաշտօնավարել:

Ձանձրացուցիչ ու քնաբեր, անկարող դասախօսները, անոնք՝ որ իրենց դասաւանդութիւններն հաճոյական առնելու և զանակը չգիտէին, ինչպէս նաեւ՝ անբարոյական, բարկասիրտ, կոշտ և խստաբարոյները հակառողջական համարելով, կը պահանջէի՝ որ ճամբուէին շուտով:

Տնտեսներու առողջական վիճակն ալ, երբէք ուշադրութեան չէի վրիպեցունէր, և կուզէի՝ որ ասոնք միշտ մաքուր, անախտաւոր և համրոյր մարդիկ ըլլային:

Ուշադիր կ'ըլլայի որ սրահներուն և դասարաններուն մէջ աշակերտ և աշակերտուհի չափէն անկի թուով չիլեցունէին, և կը պատուիրէի միշտ որ անոնք գրասեղաններուն առջեւ նստին միշտ ուղիղ դիրքի մէջ, զրեւն միշտ ուղիղ, կարգան միշտ ուղիղ և այնպէս՝ որ լոյսը շարունակ իրենց ձախ դին ունենան:

Գրասեղաններու ձեւերն ու բարձրութիւնները դպրոցականներուն հասակին և տարիքին համեմատական ընել կը ջանայի, և կ'աշխատէի՝ որ հետզհետէ անոնք առողջապահական նորագոյն պատուէրներու համաձայն շինուէին:

Մասնաւոր ուշադրութեանս առարկայ ըրած էի արբուցի հասած մանչերն ու աղջիկները. անոնց բարոյական վիճակին և մարմնային զարգացումին կը հսկէի աւանալուրջ կերպով և երբեք ալ իրենց հետ կը խօսէի պատանեկան հասակի առողջութեան վերաբերեալ՝ կարեւոր հարցերու վրայ:

Մովորութիւն ըրած էի գոնէ ամիսը մէկ կամ երկու անգամ մանկական հասակի առողջապահութեան վրայ ընդհանուր դասեր խօսիլ, և զգացունել իրենց,

անձին առողջապահութեան մեծ կարեւորութիւնը:

Աշակերտներու մեկնելէն յետոյ սրահներուն և դասարաններուն մէջ նիւսարգել նիւթեր ծխել կուտայի, ինչպէս խունկ, ծծումբ կամ այլ ծաղիկներ. և կը պատուիրէի որ աւելածութիւնը կատարուէր առանց փողի հանելու:

Վարժարանի տնտեսներն օրն երկու անգամ, առաւօտ և ցորեկ, պարտաւոր էին զրատեղաններու վրայ նստած փողիներն առնել քիչ թաց սպունգով. կոյսանոցներն ու միզանոցներն ստէպ ստէպ առատ ջուր թափել, և հսկել միշտ անոնց կատարեալ մաքրութեանը, մանաւանդ անգարշահոտութեանը, որուն համար որոշած էի հականեխիչ զանազան դեղեր դիւրագին, ինչպէս կիր, (քլօթիս տը շօ) և այլն:

Շաբաթը մէկ անգամ ամբողջ վարժարանն իր ձեղուններով լուալ և մաքրել կը պատուիրէի, և կը պահանջէի՝ որ տարին գոնէ մի անգամ վարժարանին ներսը նոր ներկուէր. սակայն զժողովարար՝ կարելի չէր ըլլար այս, ինչպէս նաեւ կարելի չէր ըլլար կատարել տալ այն ամէն փոփոխութիւնները, զորս կ'առաջարկէի շէնքերու ճարտարապետական պակասութիւններէն կամ տձեւութիւններէն թեւադրուելով:

Կը պահանջէի որ ձմեռը սրահները տաքնային փայտի ջերմոցներով և ո՛չ թէ ածուխի վառարաններով, որոնց աղետաբեր վնասներն յայտնի են աշխարհի:

Վարժարանին ընդհանուր հսկողը կամ դաստիարակն ինձ ընկեր առնելով, զայն առողջապահական յանձնարարութիւններու կը վարժեցնէի տակաւ, և ուրախութեամբ կը տեսնէի որ իմ այցելութիւններս աւելի եւս արդիւնաւոր, աւելի եւս յաջող կըլլային:

Աւելորդ է ըսել, որ յանձնարարութիւններս միշտ բոլորովին կը տարբերէին վարժարանէ վարժարան, և պարագայներու բերմամբ, երբեմն տարւոյն եղանակներուն հետ կամ տիրող հիւանդութիւններու

ընդհանրութեան աստիճանին համեմատ, կը կրէին զանազան փոփոխութիւններ:

Եւ իմ ամէն այցելութեանս՝ կը պատահէր ինձ ընել այնպիսի նորանոր յանձնարարութիւններ, զորս եթէ ուզեմ դեռ գրի առնել, հարկ կըլլայ ինձ յօրինել կատարեալ հատոր մը: Ներքեցէ ինձ ուրեմն ընդհատել բժշկական այցելութիւններու պատմութիւնը, որ թէեւ չունի կապ և կանոնաւոր կապակցութիւն ու ամբողջութիւն նիւթի, բայց բաւարար է կարծեմ ակնհայտ հանելու, թէ՛ որչափ կարեւոր է բժիշկի անմիջական ու մօտիկ հսկողութիւնը դպրոցներու առողջապահութեան գործին մէջ:

Բժիշկը վարժարանի մը համար անհրաժեշտ պէտք մըն է. այս մասին Պարիզեան վարդապետ ընկերներէս տքթթ. Վահան Արծրունի, այժմ նշանաւոր բժիշկ Տփլիսի մէջ, իր «ԳՊՐՈՏԱՆԻ ԱՌՈՂՋԱՊԼԱՆԻՍԻԿ» անուն ընտիր երկասիրութեան մէջ կըգրէ.

« Կենցաղի ընդհանրական յայտնել ենք այն միտքը « Թէ բժիշկն անհրաժեշտ անգամ պիտի լինի ուսումնական « Բանի հոգաբարձու մարմինը: Այս միտքն, որը այսօր բաւական այժմարեւոյն է և դպրոցի է մեզ զարմացնելու « Լուր, իրազեկութիւնը վրայ է իրապայտու և նոյն իսկ « Խոստանաւուն: Այդ պահանջն են ո՛չ միայն մեր « տեղեկութիւնները դպրոցական առողջապահութեան մէջ « սին, այլ և դրական մանկավարժութիւնը: « Իւ ճշմարիտ որ, դպրոցական առողջապահութեան, « Ինչպէս մենք սենանք, լիբաւականաւուն դպրոցի շէնքն « քի ուսումնարանական պարագայներին անյարմարութիւն « ներով, երկխոսներին ֆիզիքական զարգացումով զբաւ « զուելով, — նա իրապարհ է նոյնպէս և դասական պի « տոյցներն, մանկան մասուր յոգնածութեան, պարս « պելու ձեռի մասին իտեղի իրաւունքը, մի իտեղով « նա ընդգրկում է նաեւ առ իրեն զուտ մանկավարժ « կան ինչոքներն: Այսօր բժիշկը և հիգիենիստը (առող « Զարան) իրաւունք են ճամբարով իրենց միջմտեւ զա « ստանութեան ձեռի որոշման մէջ, դասերի բաժանման, « դրութեան ձեռի, դասերի տեղադրութեան, քննութիւնների « եղանակի և ուրիշ այսպիսի ինչոքներին լուծման մէջ « որոնք մինչեւ այժմ միայն մանկավարժի հայեցողութեան էին թողնուած »:

Լսելով այս կարեւոր տողերն որք դեռ անցեալ տարի լոյս տեսան Տփլիսի մէջ, դուք անշուշտ կը զգաք թէ՛ որչափ մեծ է բժիշկի դերը վարժարանի առողջապահութեան մէջ. ուստի կառաջարկեմ որ առողջապահական հրահանգներ խմբագրելէ աւելի, աշխատինք ու գուն գործենք՝

ՅՈՎՀ. ՊՐՈԻՍԱՅԻ

Տ Ե Ր Ո Յ Ե Ն Ց

որ մեր ազգ. վարժարաններն անպատահառ ենթակայ ըլլան բժշկական օրինաւոր հսկողութեան, ինչպէս կը պատուիրէ արդէն մեր «Կազմական Կանոնագրի» Լիթրոյ յօդուածը:

Բժիշկին աչքը միայն կրնայ տեսնել վարժարանին առողջապահական մանրամասն թերութիւնները. բժիշկը միայն կըրնայ որոշել ինչ որ օգտակար է հոս, ինչ որ հոն ֆիսասակար:

Եթէ ունինք նպատակ ազգօգուտ գործ մը կատարելու, ջանանք ընել զայն հիմնաւոր, և ոչ թէ հարեւանցի կերպով: Այսօրուրն ուրեմն որոշենք, որ մեր թաղային վարժարաններն ենթարկուին բժշկական հսկողութեան, որոշենք զայս և գործադրենք, ոչ թէ թաղական խորհուրդներու միայն գրելով և հրամայելով, ինչպէս ըրաւ 1888ի Ոստիմական Խորհուրդը, և բնաւ արդիւնք մը ձեռք չբերաւ, այլ ուղղակի դիմելով պատուարման հայ բժիշկներու մարդասիրութեան և անձնուիրութեան:

Մը հայ բժիշկն է, որ ունկնախից պիտի մնայ այսպիսի կարեւոր հրաւերի մը, որ հայ բժիշկն է, որ չպիտի փափաքի իւրովսանն օգտակար հանդիսանալ Ազգային վարժարանի մը կանոնաւոր առողջապահութեան, որուն նպատակն է՝ մեր զաւկներուն միտքն ու մարմինն առողջ վիճակի մէջ զարգացունել, և այդպէս՝ ընդհանուր մարդկութեան պատրաստել, ապագայ առողջ հայրեր ու մայրեր, ապագայ անախտաւոր սերունդներ:

Խնդրենք ապա, հայ բժիշկներէ ստանձնել մէկ մէկ վարժարան, և ահա այլ եւս տեղի չիմար առողջապահական հրահանգներ գրելու: Բժիշկները գիտեն իրենց ընկերը, հերիք է որ կոչուած ընենք իրենց:

Վ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Մըմըեան մը իր վանական համբերատարութեամբ՝ կրնար տալ պատմութիւնը Տէրոյնցին: Նշանաւոր հանճար մը, որ հըմուտ է, և շատ գրած, բայց և միանգամայն գուրկ գեղեցիկ դպրութենէ. Տէրոյնց սիրած է քաղել գիտութեան ծափն պտուղը, իսկ ծաղիկը զինքը բնաւ հիացուցած չէ: Չնս գիտեր իրօք՝ թէ գրասէր և բնասէր Մըմըեանը Տէրոյնցի մէջ աւելի սուրբ՝ թէ մատենագիրը ուզած է պրպրտել. գուցէ երկուքն ալ միասին. ու եթէ Տէրոյնց Արմաշու վանքին մէջ յաջողէր մնալ, և դառնալ վարդապետ կրօնաւոր մը՝ Մըմըեան իր այս հատորով երկրորդ նարեկացի մը պիտի ստեղծէր: Արշալոյսը Տէրոյնցին հրաշապատում է, մայրը զայն Պրուսայի յոյն գիւղակին Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցական ուխտի կը տանի. Տէլիճէ գետին զայրանալուն, իր նորահարս մայրիկը՝ զայն ջուրին միւս եզրը նետելով, կ'ըսէ. « Դուն պարտ, ով հրեշտակապետ »: մանկիկ Տէրոյնց կը քնանար այդ վտանգաւոր օրօքն, և հրեշտակապետը զինքը պահած է. լաւ որ պահեր է, ժամանակուան հայ մատենագրութիւնը, մանաւանդ եկեղեցական և պարբերական մամուլը այդ անձին պարտական կը մնայ, յաւերժացնելու իր յիշատակը:

*

Գիտենք որ Մըմըեան խրոխտ է գրչովը, միտքը ամպերէն վեր, անըմբռնելին մէջ աստուածային ցօղով կ'ոռոգէ, ու գերբնականին կը խոնարհի, երբ համուգուած է որ իր զիւցալը մարդ մըն է, գրական վեհութիւն. այդ համոզումը ունի Տէրոյնցի վրայ: Չայն կենսագրելով, կու տայ ուրուպատկերը անցեալ դարու թուրքիոյ հայութեան մտաւոր շարժումին: